

ФЕНОМЕН СФРАГІАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕПІЧНІЙ ПІСНІ

У статті досліджено праці відомих українських та зарубіжних фольклористів 19 – поч. 20 ст., які підійшли до теоретичного осмислення низки жанрових ознак специфічного жанру українського фольклору – співанки-хроніки. Акцентовано, що у зв'язку з відсутністю чітких дефініцій постало завдання подальшого дослідження концепції цих пісень, їх прагматики та поетики.

Ключові слова: фольклористика, епічна хронікальна пісня, жанрові домінанти, сфрагіада, поетична система.

Українська епічна пісня синтезувала концепти етичного та естетичного, поставши в історії української культури справжнім феноменом. Особливо виокремлюється з-посеред інших жанрів співанка-хроніка, презентуючи коло ціннісних орієнтирів українського етносу.

Фольклористика XIX – початку XX ст. підійшла до теоретичного осмислення основних критеріїв виокремлення співанок-хронік із низки інших пісенних жанрів, використовуючи для їх означення терміни «нові пісні», «пісні-новотвори», «новотворені пісні» (В. Гнатюк, Ф. Колеса, І. Франко), «пісні про події окремих осіб» (Вацлав з Олеська), «думи про події звичайних осіб» (Я. Головацький), «поетичні оповідання» (В. Шухевич). Наука цього періоду окреслила коло жанрових домінант пісень-хронік, дослідивши змістові, структурні та мовні особливості цих творів. Вважаючи «новотворені» пісні недосконалими з художньої точки зору, зважаючи на те, що вони перебувають саме в стадії зародження, дослідники звернули увагу на оригінальну форму та особливості змістового наповнення таких пісень. М. Драгоманов та І. Франко надавали великого значення вивченню хронік для дослідження історії українського народу, оскільки вони зберегли усю реальність відображення. Тут наявні справжні імена дійових осіб, достовірні географічні назви місця події, хронологія фактів. Проте у фольклористиці цього періоду відсутня не тільки чітка термінологія, а й визначення теоретичного поняття «співанка-хроніка». У зв'язку з цим постало завдання подальшого дослідження пісень такого жанру та теоретичного обґрунтування багатьох положень, пов'язаних із вивченням текстів.

Однією з прикметних ознак співанки-хроніки є вказівка на авторство, яка міститься у фіналі твору. Таку особливу рису «нової пісні» помітив уже Вацлав з Олеська, зауваживши, що «рідко коли співак розповідає про себе», як у наведеній для прикладу з його збірки пісні за № 22 [13]. Проблеми походження новотворених пісень торкається і М. Драгоманов у праці «Нові українські пісні про громадські справи» (1881), наводячи приклад про надруковану пісню у «Галичанині», від якої виникає враження про створення її письменним чоловіком: «Пісня та спочатку дуже плутана, – так як би її то неписьменний всилувавсь розказати за письменним, та не зрозумів [7, 65]». Отже, М. Драгоманов прагнув розв'язати проблему фольклоризації пісні у перевтіленні та видозміні в процесі побутування.

Безперечно, вагомим спостереженням щодо творення народної пісні та її походження можемо віднайти у працях В. Гнатюка. У згадуваній розвідці «Руські оселі в Бачці» (1898) йому особисто вдалося зафіксувати моменти живого творення пісень і записати їх «по гарячих слідах». Учений зазначив, що в більшості творів є чимало «нерівностей», «прогалин», «одначе замітна там і тепер пісенна творчість» [2, 45].

В. Гнатюк у праці «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» безпосередньо порушує проблеми авторства «новотворених пісень», тобто пісень-хронік, де без довіри ставиться до подання конкретного імені автора пісні у її завершальній частині. Він вважає, що немає достатніх підстав для визнання авторства саме цього тексту. Фольклорист переконує, що це «присвоєння» авторства не треба розуміти дослівно: простолюдин, почувши пісню і, звернувши увагу на відмінність її від давніх пісень, часто любить «підшиватися під її автора» та видавати себе за нього [1, 79]. Учений наводить приклад твору про смерть цісареві Єлизавети, оскільки йому вдалося знайти 10 варіантів, записаних у різних місцевостях, часто дуже не схожих один на одного (вказує на відповідний запис майже під кожним варіантом). Він уважав можливим написання пісні кількома людьми у різних районах на одну й ту ж саму тему. Водночас впадають в очі однаковий ритм, однакове число строф, однотипні речення, подібність текстів настільки, що

серед десяти варіантів неможливо віднайти хоча б двох редакцій. Отже, фольклорист дійшов висновку, що всі претенденти на авторство пісні – фальшиві [1, 80].

Одночасно вчений зазначав, що всі розглянуті ним «новотворені пісні» є народного походження, крім однієї, яка має характер пісні, складеної письменним чоловіком [2, 80]. Таким чином бачимо, що дослідник пісенної новотворчості В. Гнатюк, розглядаючи проблему авторства, вважає, що до згаданих імен авторів у завершальній частині твору слід поставитися скептично, оскільки це не відповідає дійсності.

Проблему авторства новотвореної пісні розглядав у своїх дослідженнях і Ф. Колесса, який критично поставився до зауважень В. Гнатюка. Вчений погоджується частково із його твердженням, що «простолюдин часом любить підшиватися під автора нової пісні», зауважуючи про можливість тих випадків, коли хтось хоче переробити одну із давніх пісень і додати свої строфи. Проте, за свідченням Ф. Колесси, серед указівок на авторство часто можна віднайти і справжні. Для прикладу він наводить пісню зі збірки В. Шухевича «Гуцульщина» (1902) [8, 197]. У свою чергу, розглядаючи проблему автора новотвореної пісні, Ф. Колесса, незважаючи на наведені вказівки і «певності щодо імен авторів» висловлює думку про пошук авторів у сільському середовищі, оскільки це засвідчує безпосередньо і стиль творців, і спосіб викладу творів, і, звичайно, світогляд. Також вважає, що і складанням нових пісень, і «культивуванням давніх» займається насамперед сільське жіноцтво [9, 51]. Отже, у своїх працях Ф. Колесса стверджує думку, що, незважаючи на свою невелику художню вартість, ці оригінальні пісні долучаються до досить складної проблеми виникнення народного твору.

На таких позиціях стояв і дослідник пісенної новотворчості І. Франко, розглядаючи пісні як засіб пізнання психології, таланту та особливостей повсякденного життя українського народу. У праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1882) дослідник наголошує на тому, що, наділений незвичайним талантом народний митець, зміг «простий «казус» кримінальний» піднести до високого рівня художньої довершеності, викликаючи захоплення неперевершеними образами [10, 126-127].

О. Кольберг, розмістивши у виданні «Покуття» (1883) пісні-хроніки у розділі «Думи історичні», до деяких текстів додав пояснення про те, ким, де і коли створена була певна пісня. Наприклад, із додатку до пісні за № 14, про Івана Юрченка, дізнаємося, що твір складено Ганною Чартецькою у 1873 році одразу ж після трагічної смерті Юрченка [14, 13].

Проблему авторства розглядали і сучасні українські фольклористи. Зокрема, Н. Шумада висловила міркування щодо приналежності новотворів, побудованих у стилі традиційної пісенності, до класичної спадщини. Для прикладу наводить висновки дослідниці чеського фольклору В. Тхорової щодо значної частини популярних у Словаччині пісень, яка, встановивши прізвища авторів-сучасників, змогла довести новітнє походження творів.

Н. Шумада відзначає, що співанки-хроніки своєю художньою формою, мелодією і словесним викладом хоча і не відрізняються від традиційних пісень, але особливі тим, що оповідають про цілком конкретні факти і створені «на злобу дня» [11, 8]. Означає основні їхні жанрові риси: обмежений ореал творення і побутування; чітко окреслене тематичне коло; деталізація розповіді про нещасливі випадки в особистому житті або несподівані трагічні ситуації, які стосуються колективу в цілому. Науковець у статті «Сучасні слов'янські пісні-хроніки» (1983) наводить приклад пісні про Леся Лабудака, складеної сестрою загиблого і проводить аналогії з іншими зразками слов'янського фольклору. Приміром, подає твір 70-х років, авторами якого були дочки загиблого на війні антифашиста, який любив пісню і прищепив любов до неї дітям. Аналогічні явища, зауважує Н. Шумада, можна віднайти і в чеському фольклорі. Під час Другої світової війни очевидець трагедії чеського с. Лідіце, склав «по гарячих слідах» розповідь, яка згодом оформилася в оригінальну пісню-хроніку, і автор пісні, співробітник сільського музею, багаторазово виконував її перед екскурсантами [11, 22].

Водночас дослідниця вважає авторів співанок-хронік не лише реєстраторами, а ще й обов'язково інтерпретаторами зображуваного, які заглиблюються в деталізацію фактів, у скрупульозний їх опис. Важливим є те, що і сам автор-виконавець, і слухачі, об'єднані спільною пам'яттю, спільним психологічним моментом, тісно вплітають пісню у безпосередній життєвий контекст. Народний співець сприймає дійсність через жанр фольклору, де певні можливості можуть застосовуватися лише до певних сторін дійсності. Для того, щоб створити пісню-хроніку, автор повинен вирізнити ті важливі моменти в житті, які можуть бути покладені в основу фабули пісні: «дійсність жанру і дійсність, доступна жанрові, – органічно пов'язані між собою [11, 27]».

Отже, можна зробити висновки, що пісня-хроніка – це епічний пісенний різновид у слов'янському фольклорі із побутуванням до нашого часу у відповідності до специфіки творення, яка визначальна не масовістю, а індивідуальністю. У сфері побутування такі пісні мають зазвичай локальний характер.

Вказівку на авторство у співанках-хроніках О. Дей вважає важливим аргументом достовірності фактологічної основи. У цьому виявляються не лише творчі амбіції автора-виконавця, а й велика відповідальність перед аудиторією, ознайомленою з описуваними подіями; він прагне достовірної розповіді, підтвердженої «власноручним підписом» [6, 21]. Така вказівка, що є своєрідною жанровою особливістю співанок-хронік, на думку вченого – цінна для дослідження жанру й тому, що вводиться в обставини безпосереднім творенням пісні; також надається можливість помітити, що деякі твори складаються не тільки талановитими представниками зі селянського середовища, а й більш широким колом людей. Водночас, творення й побутування відбувається як усно, так і письмово, оскільки деякі співанки люди записують до особистих зошитів [6, 23]. Тексти, як зазначає дослідник, творяться і жінками, і чоловіками: відповідно й складається певне уявлення про розподіл тематики між ними. Чоловіки є творцями співанок-хронік соціально-громадського характеру. Насамперед це стосується творів на військову тематику, протестантську і т. ін. Жінки описують здебільшого родинні трагедії та нещасні випадки, які часто є винятковими. О. Дей погоджується з Ф. Колессою щодо відведення головної ролі індивідуальній творчості у складанні народних пісень, про яку «засвідчують високопоетичні й наскрізь індивідуальні похоронні голосіння і самі ж згадки в народних піснях про творців-імпровізаторів [5, 53]».

У своєму дослідженні вчений відзначає, що сфрагіада (згадка у віршах чи піснях імені автора) як прийом відома була вже в античний період, особливо в середньовічній західноєвропейській літературі. Випадки внесення свого імені в текст народнопісенного твору трапляються і у фольклорній традиції інших європейських народів. Румунський фольклорист Г. Врабіє пише про селянку Александрину Костя, офіційно визнану поетесу-голосільницю: родичі небіжчика «замовляли» «похоронного вірша», який вона записувала на аркушах для заучування дівчатами або жінками [4, 24].

Проблему авторства в дослідженні співанки-хроніки розглядає і С. Грица, зауважуючи, що «загальне» середовище людей, які виявляють обдарування до виконання та створення поетичних текстів вдається спостерігати і в наш час у Карпатах. Тут творцем пісні вважається той, хто безпосередньо є автором віршів, а мелодії до них добираються із загального фонду кожного конкретно взятого локального середовища. Дослідниця наводить приклади пісень, автором яких є конкретна людина – лісоруб із с. Перегинське Рожнятинського району Івано-Франківської області, а також пісню про смерть свого чоловіка, складену Василюю Кутащук із с. Яворів Косівського району, та інші. С. Грица зазначає, що іноді самі автори пісень не так досконало інтерпретують подібні твори, як їх майбутні виконавці [3, 93]. На прикладі родини Роїк науковець оприявнює частотність в Карпатах пісень, записаних від людей, які бережуть родинну епічну традицію; також відзначає важливість значення інтерпретації у виконанні співанки-хроніки.

Драматичний характер ліро-епіки обумовлюють події, які мали або могли б мати місце в дійсності. Безумовно, життя народу є тим невичерпним джерелом, з якого живить свою поетичну традицію автор, згодом виливаючись у пісні із яскравими образами та напруженими колізіями [3, 75]. Кожна історична епоха наклала свій відбиток на українську пісенність. І навіть новітня доба не є виключенням: вона збагатила фольклор свіжими мотивами, образами, сюжетами, які, звичайно ж, не суперечать багатовіковій уснопоетичній традиції українців.

Маючи стародавні епічні корені, у наш час хроніки можуть розвиватися лише там, де ще збереглося епічне світосприйняття. На думку С. Грици, не випадково регіони активного побутування співанок-хронік в Україні (Карпати, деякі місцевості Західної України, Волині та Поділля) там, де до недавнього часу зберігались патріархальний спосіб життя та стійка епічна традиція [3, 114].

Таким чином, проблема авторства розглядалася і у фольклористиці XIX – початку XX ст., і у наш час. Зокрема, В. Гнатюк скептично поставився до вказівок на імена авторів у завершальній частині пісні. Ф. Колесса, на відміну від свого попередника, стверджував, що фальшивим є «підшивання під автора», коли йдеться про давні пісні, а щодо нових пісень, тобто співанок-хронік, то тут інформація здебільшого є правдивою. Збирачі та дослідники фольклору, зокрема В. Шухевич, О. Кольберг, І. Франко зафіксували справжні імена авторів пісень та відомості про них [10; 12; 14].

На відміну від інших жанрів фольклору, співанки-хроніки мають особливий комплекс поетичного арсеналу, який переважно застосовується до художнього моделювання світу. В основі епічних хронік – повне спростування дійсності, і саме цим вони відрізняються від ліричних творів, які її ідеалізують. Поетика співанки-хроніки, проблеми якої розглядалися дослідниками фольклору XIX – початку XX ст., особливим чином відрізняє її від інших пісень.

Список використаних джерел

1. Гнатюк В.М. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / В.М. Гнатюк // Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 78-96.

2. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці / В.М. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Л.: Наукове товариство імені Шевченка, 1898. – Т. 22. – С. 1-58.
3. Грица С.И. Украинская песенная эпика / С.И. Грица. – М.: Советский композитор, 1990. – 258с.
4. Дей О.І. Принципи жанрової класифікації пісень / О.І. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1966. – №2. – С. 3-16.
5. Дей О.І. Співанки-хроніки як жанр народної поезії / О. І.Дей // Розквіт економіки і культури Рядянської Буковини: Матеріали конференції, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1969. – С. 101-106.
6. Дей О.І., Грица С.Й. Сучасні українські співанки-хроніки і пісенна епіка Карпатського регіону / О.І. Дей, С.Й. Грица – К.: Наукова думка, 1973. – 24с.
7. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи / М. Драгоманов. – Київ: Видавниче товариство «Криниця», 1918. – 160 с.
8. Колесса Ф.М. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку / Ф. М. Колесса // Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 34-60.
9. Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф.М. Колесса. – К.: Наукова думка, 1970. – 415 с.
10. Франко І.Я. Жіноча неволя в руських піснях народних / І.Я. Франко // Вибрані статті про народну творчість. – К.: Вид.-во АН УРСР, 1955. – С.106- 142.
11. Шумада Н. С. Сучасні слов'янські пісні-хроніки / Н.С. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 1983. – №4. – С. 21-28.
12. Шухевич В. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології / В.Шухевич. – Л.: Наукове товариство імені Шевченка, 1902. – Ч. 3. – Т. 5. – 256с.
13. Waclaw z Oleska (Waclaw Zaleski). Piesnie polskie i ruskie ludu galicyjskiego. – W Lwowie, 1833. – 530 s.
14. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. – Krakow, 1883. – Т. 2. – 300 s.

Summary. In the article the publication of the famous Ukrainian and foreign folklorists 19 – early 20. Who came to the theoretical understanding of a number of genre-specific features of the genre of Ukrainian folk - songs chronicles. The attention is that due to the lack of clear definitions arose task of further study of the concept of these songs, they are pragmatists and poetics.

Keywords: folklore, epic newsreel song, genre dominant, sfragiada, poetic system.